

WACŁAW FELCZAK

Lengyel közvetítés az 1848–49-es horvát–magyar konfliktusban

Ez a tanulmány az eddig ismeretlen horvátországi lengyel közvetítést kívánja bemutatni, hogy ezzel a Szent István-i birodalomnak arra a részére emlékeztessen, amely 1848–49-ben fegyveres konfliktusba került a liberális, az 1848-as forradalomban hatalomra került pesti kormánnyal. Nem szükséges hangsúlyozni, hogy ez a konfliktus jelentősen gyöngítette a magyarországi liberális tábor, illetve, hogy milyen nagy előnyt jelentett a reakciós Habsburg- és cári erők számára, amelyek az 1848. márciusi forradalmi vívmányok szétzúzására törekedtek.

Éppen ez a Bécsből és Pétervárról kiinduló fenyegetés mozgósított arra minden lengyel erőt – társadalmi irányvonalától függetlenül –, hogy megkísérelje a reakciós nagyhatalmak mesterkedéseit, fenyegetéseit és nyomását elfordítani Magyarországtól, a nyugat-európai liberalizmus legkeletebbre lévő bástyájától. Hogy az egész lengyel társadalom ilyen élénken és átfogóan érdekelt volt a magyarországi liberalizmus megvédelmezésében, annak az a tény volt az oka, hogy a két nagyhatalom egyben a lengyel nemzet két fő elnyomója is volt.

A magyar liberalizmus – mint ismeretes – közvetlenül nyugatról került Magyarországra, és átvette a nyugati, főként francia példaképek nemzetfogalmát, miszerint az államhatárok az etnikum kiterjedésével esnek egybe, a nemzetet az állam, a kultúra és a történelem hozza létre. Ez a feltételezés szöges ellentétben állt Herder elméletével, amely szintén mindenütt elterjedt Közép-Európában. Szerinte a nyelv (és nem az állam) meg a történelmi múlt a döntő a nemzeti hovatartozás kérdésében. A magyar liberálisok azt a véleményt képviselték, hogy ők mint magyarok az állam alkotói, így Magyarországon politikai értelemben csak egyetlen nemzet létezik, a magyar.

A magyar királyság különböző népek konglomerátuma volt, 1848 tavaszának forradalmi eseményei hatására e népek követelni kezdték az őket megillető szabadságjogokat. Ezeket a követeléseket a liberális magyar kormányzathoz intézték. Igényeik elkerülhetetlenül olyan nemzeti mozgalmakba torkolltak, amelyeket az ellenséges nagyhatalmak szítottak.

Elsőként a déli magyar megyék, az úgynevezett „Szerb Vajdaság” szerb lakossága lépett harcba Magyarország ellen. Területi és nemzeti önállóságot követelt a magyar királyságon belül. Magyarország elleni harcukban aktívan támogatták őket a Szerb Fejedelemségben (török fennhatóság alatt) élő szerbek, valamint a horvátok, akik 1848 márciusában szintén felmondták a perszonáluniót Magyarországgal. A horvátok lettek a Bécsből bátorított magyarelles összeesküvés középpontjává, élükön a Bécs és a zág-rábi szábor által horvát bánná kinevezett Josip Jelacic báró állt, a horvátok váltak a magyar birodalom összes, jogaikért küzdő népeinek reménységévé.

Ebben a bonyolult helyzetben a lengyel politikusok az egyetlen lehetséges utat választották, a közvetítés útját. Közép-Európa jövőjéről volt szó, a magyarok értelmezése szerint az országnak liberálisnak kellett lennie, és a liberalizmus előnyeit ki kellett volna terjeszteni a térség minden nemzetére. Ez az út nehéz volt, és – mint ahogy ké-

sőbb bebizonyosodott – a lengyel lehetőségeket meghaladta, mégis ez volt az egyetlen helyes út, a szembenálló nemzetek rövidebb forradalom és a magyar szabadságharc összeomlása után erről maguk is meggyőződhetnek.

Az 1848–49-ben a lengyel Adam Czartoryski herceg által kifejtett tevékenység logikus következménye volt a már korábban, azaz a harmincas, negyvenes években kialakított politikai irányvonalnak. A párizsi Hôtel Lambertban működő csoport az 1830–31-es lengyel felkelés leverése után mintegy a már nem létező lengyel kormány és nem létező állam külügyminisztériuma volt. Adam Czartoryski herceg személyén keresztül élt tovább a lengyel nemzeti mozgalom és politikai eszméi. Lengyel képviseltek (ügynökségek) rendszerével rendelkezett az egyes európai fővárosokban (a három, Lengyelország felosztásában részt vevő nagyhatalom fővárosai kivételével), többek között Törökországban és az ottomán birodalom fennhatósága alá tartozó országokban is. Hogy miképpen gondolkozott a herceg a 1848-as forradalom kitörése előtt Közép-Európáról, azt jól példázza, milyen megoldást javasolt Szerbiának. A szerb fejedelemséget igyekezett mentesíteni Ausztria és Oroszország befolyása alól, és kidolgozott egy átfogó tervet egy később létrehozandó, szerb vezetésű jugoszláv állam megalakítására.

A sikeres szerbiai tevékenység hozzájárult a lengyel diplomácia tekintélyének növeléséhez Európának ebben a részében. Ezzel lökést adott az 1848-as év erősödő mozgalmához. A népek tavaszának idején a lengyel programot az események menete befolyásolta. Adam Czartoryski herceg törekvései kezdetben a Habsburg Birodalom szláv népei felé irányultak, támogatta a prágai Szláv Kongresszust, és üdvözölte a Habsburg Monarchia föderális szellemű átalakítását. Amikor a liberális vívmányokért folytatott küzdelem súlypontja Magyarországra helyeződött át, az Hôtel Lambert a lengyel és a közép-európai célokat a magyarországi forradalommal és szabadságharcral kapcsolta össze. E törekvés eredményeképpen született egy terv egy közép-európai föderáció létrehozására, ez a szövetség Magyarországra és a honvédsereg potenciáljára támaszkodott volna.

E tervek sikeres megvalósításának a feltétele volt a magyar szabadságharc katonai támogatása lengyel tisztekkel és önkéntesekkel, politikai értelemben pedig a magyar királyság ellenségeskedő népei közti megegyezés elősegítése. E törekvések közben egyetlen nemzetet sem hagytak figyelmen kívül. Különös figyelmet fordítottak a délszlávokra, pontosabban a szerbekre és a horvátokra. Ezek a területek különösen fontosak voltak, mivel 1848 júliusában már folyt a magyarok harca a szerb fejedelemség által támogatott vajdasági szerbek ellen. Horvátországban pedig – ahol Jelačić bárni hivatalába lépett – a Bécs által támogatott magyarelles orientáció játszott elsődleges szerepet.

Kiderült, hogy a szerb–magyar konfliktus rendezése sokkal nehezebb volt, mint ahogy azt az Hôtel Lambertban remélték. A lengyel diplomácia fáradozásainak köszönhetően mégis napirenden lehetett tartani a megegyezést. A szerbekkel szembeni pozíciója erősítéséért Czartoryski herceg megpróbált minden, az illír mozgalomban részt vevő erőt megnyerni, vagyis azokat, akik felleptek Jelačić bán politikája ellen, és belátták a Magyarországgal való kiegyezés szükségességét.

Horvátországban a lengyel befolyás az illír mozgalom kezdetei óta jelentős volt. Elsősorban a lengyel romantikus költészet és a lengyel szabadságeszme hatásáról van szó. Mégsem került sor 1848 előtt állandó lengyel képviselő felállítására Zágrábban, akkor viszont a lengyel körök mindenképpen szükségesnek tartották egy állandó megfigyelő és közvetítő kiküldését a horvát fővárosba. Csak Belgrád közvetítésével került

sor kapcsolatfelvételt, a negyvenes évek eleje óta működött ott Czartoryski egy állandó ágense, František Zach, egy lengyel szolgálatban álló cseh. Bizalmas kapcsolatokat tartott fenn az illír politikusokkal, Pavle Čavlovićyal, Stefan Carral, Albert Nugent gróffal és főképpen Ljudevit Gajjal, aki az illír mozgalom alapítójának számított. Gaj 1846–47-ben háromszor járt Belgrádban, és minden alkalommal találkozott Zachhal. Nemcsak formális kapcsolatok voltak ezek. Az illír mozgalom vezetője és a lengyel ágens között szoros politikai együttműködésre került sor, a horvát és lengyel célok érdekében történő információcserére, s mindenekelőtt a „jugoszláv eszme” szellemében történő kooperációra. A zágrábi lengyel törekvések középpontjában mindig Ljudevit Gaj állt. Elsősorban ő volt az, akit a lengyel fél állandó együttműködésre próbált megnyerni, bár a lengyel központban ismerték mindazokat a szolgáltatásokat, amelyeket Gaj Metternichnek nyújtott. Ezt azonban inkább a horvát politikus ravaszságának, mintsem rosszakaratának tulajdonították. A forradalom kitörése után ismét Gaj került a lengyelek figyelmének a középpontjába.

A forradalom kitörése utáni helyzetről František Zach az első jelentést 1848. május 17-én küldte Bécsből az Hôtel Lambertba. Beszámolt arról, hogy Zágrábban találkozott Jelačićyal, Dalmácia, Horvátország és Szlavónia három megye királyságának a bánjával. Zach nem rejtette véka alá, hogy Jelačić egy Magyarország elleni háborút készített elő. Bécsben találkozott Gajjal, ahol mint az ún. szláv „Beseda” résztvevői együtt tárgyaltak a Habsburg Monarchia föderációs átalakításáról. Ezután azonban Zach kilépett a lengyel szolgálatból, és visszatért hazájába. Megszakadtak a kapcsolatok a horvátokkal. Újrafelvételüket Czartoryski külön megbízottja, Ludwik Bystrzowski tette meg 1848-ban. Balkáni küldetése Zágrábban kezdődött, ahová október második felében érkezett, tehát már a horvát–magyar háború kitörése és az októberi bécsi forradalom elfojtása után. A magyarországi szlávok akkoriban már a reakció oldalán álltak, a forradalmat a felettük politikai uralmat gyakorló magyarok képviselték. Ebben a helyzetben a lengyelek minden szimpátiája és reménye – mint ahogy egyébként minden európai forradalmaré – a magyarok oldalán volt. Czartoryski mégsem mondott le a közvetítés gondolatáról. Bystrzowski hosszasan tárgyalt Zágrábban Gajjal, aki ekkor már vitába keveredett Jelačićyal. Gaj a tőle megszokott módon most is illúziókban ringatta magát, bár javaslatait meggyőző módon tudta előadni. Azt javasolta Bystrzowski-nak, hogy indítsanak el egy akciót, amelynek célja Jelačić megbuktatása. A fejét tette ennek az akciónak a sikerére, ha két-, háromszázezer frankot kifizetnek neki. Gaj fantasztikus ígéretét a lengyel politikusok teljes komolysággal fogadták, ezt jelentéseik és tanúsítják. Ettől kezdve Jelačić báró megbuktatásának gondolata – mint a horvát–magyar háború félbeszakításának egyik lehetséges útja – az Hôtel Lambertban működő körnek egyik legfontosabb kívánsága lett, bár ugyanakkor a báró megnyerését és a Habsburg céloktól való elfordítását is kilátásba helyezték. Bystrzowski ezt az ötletet terjesztette elő Rajačić pátriárkának, a vajdasági szerbek vezetőjének, amikor az segítséget kért tőle. Később ezt az ötletet újra felkarolták, amikor Andrija Torquat-Brlić, Jelačić egyik emisszáriusa, Párizsba érkezett.

E két elképzelés közül, amelyek – szögezzük le rögtön – nem voltak reálisak, csak az elsőt lehetett volna sikerre vinni, de azt is csak azért, mert az országon belül volt egy autentikus ellenzék Jelačić báróval szemben. Valóban kezdett ellenzék kialakulni az illír mozgalom balszárnyán, különösen a császár által oktrojált 1849. májusi alkotmány után. Ez az ellenzék a bécsi udvar és azok ellen a horvát politikusok ellen irányult, akik az udvar és a bécsi kormány politikáját támogatták. Ez ugyanolyan mér-

tékben irányult Gaj ellen, mint a bán ellen. Ezért azután Gaj személye már nem játszott szerepet a horvát mozgalommal kapcsolatos lengyel számításokban és lépésekben. Ettől kezdve az illír mozgalom balszárnyához kellett közeledni, és a bán elleni cselekedetekre buzdítani. Ehhez, amilyen hamar csak lehet, egy ügynököt kellett küldeni Horvátországba, és hosszabb zágrábi tartózkodást kellett számára biztosítani. Erre a küldetésre Karol Gregorowicz személyében találták meg a jelöltet.

Gregorowicz valóban minden lehetséges jelölt közül a legjobbnak bizonyult. Személye nem ismeretlen a történetírás előtt, már az 1830-as novemberi szabadságharcban is részt vett. A felkelés után rövid ideig a magdeburgi erőd foglya volt, később Belgiumban élt, 1846-ban pedig eddig ismeretlen körülmények között Horvátországba került, ahol eleinte franciatanár volt Károlyvárosban. Szerkesztője volt a „Danica” című folyóiratnak. Ez egyfelől érdeklődéséről, másfelől pedig megfelelő felkészültségéről tanúskodik. Megtanulta a horvát nyelvet, és összebarátkozott számos vezető illír politikussal. Hogy mennyire azonosult Horvátország problémáival, arról a párizsi Szláv Társaság tagjainak 1848-as listája tanúskodhat, amelyre őt mint „Gregorowich Polonais et Croate” (lengyel és horvát) vették fel. Nincsenek adataink a forradalom kezdetén végzett tevékenységéről. Később működése alapján megállapíthatjuk, hogy forradalmi és horvátbarát beállítottságú volt. Az októberi bécsi forradalom Bem József tábornok parancsnoksága alatt harcolt. A bécsi forradalom leverése után nehéz helyzetbe került, saját bevallása szerint öreg barátja, Brlić, Jelačić titkára segítette ki a bajból. Bécsből ismét Zágrábba ment. Horvátországi tartózkodásának ezt a második időszakát részletesen leírta.

Amikor 1848 novemberének közepén Zágrábba érkezett, ott olyan hangulat uralkodott, amelyet a „lehető kegyedvezőlenebb”-nek nevezett annak az ügynek a szempontjából, amelyért ő Bécsben harcolt. A bán korlátlan hatalma felmérhetetlen volt. Bár az ő udvarral szembeni alázatos viselkedése nem volt rokonszenves a hazafiak szemében, egyikük sem mert szót emelni. A korlátlan sajtószabadság – szó szerint így nyilatkozott Gregorowicz – ebben a helyzetben fontos szolgálatot tehetne, ha liberális írárok az osztrák, magyar, olasz, lengyel és más népek helyzetéről is tájékoztatnának. Véleménye szerint a „Südslawische Zeitung” az óvatos cseh politikát utánozta, amíg a „Slavenski Jug” semmilyen politikai koncepciót sem mutatott fel, ráadásul még rosszul is szerkesztették, tele volt elkoptatott frázisokkal, fontos ügyekben pedig „vagy hallgatott, vagy lakonikus” volt. Gaj „Narodne Novine” c. újságjának sem volt semmiféle befolyása a közvéleményre, nem is szólván az „Agramer Zeitung”-ról, amely hosszú ideje Ausztria érdekeit képviselte. Így a lengyel ágens ekkor a horvát mozgalom „politikai tétlenségével” és a politikusok egy szűk csoportjával találkozott, akik Lentulaj, a bán helyettesének vezetése alatt próbálták Horvátországot más vágányokra terelni. Régi barátságaira támaszkodva először magánszemélyként kezdte tevékenységét. Amikor nézeteit tettekre kezdte fordítani, és a nyilvánosság előtt is hangoztatta őket (mint ahogy erről ő maga beszámol), letartóztatták. Hamarosan szabadon bocsátották, miután üldözőinek azt mondta, hogy kész a vajdasági frontra menni, a szláv ügyért a verét ontani, és ezzel meggyőzni üldözőit arról, hogy ő jó szláv és jó lengyel. Tényleg a Vajdaságba utazott, és ott Rajačić pátriárka ajánlólevelének köszönhetően tüzérsztként vették fel katonai szolgálatra. Azon kevés lengyel tisztek közé tartozott, akik akkoriban szerb oldalon a magyarok ellen harcoltak. Jellemző a vajdasági helyzetről alkotott ítélete: „...senki sem állíthatja, hogy a vajdasági forradalom nem nemzeti. A magyarok olyan égbekiáltó módon megsértették a szerbek és románok nemzeti jogait, hogy a két fél vitáit csak fegyverekkel lehetett megoldani.”

A horvátokkal összehasonlítva különösen nagyra becsülte a szerb társadalom morálját és a szerb hadsereg harci szellemét. A vezetők közül különleges elismeréssel említette a vajdasági Suplikacot. A pátriárkáról viszont azt írja, hogy nagyon megváltozott, miután a császár kitüntette a „vaskorona keresztjével”; hajthatatlan a magyarokkal szemben, és Habsburg-párti lett.

Gregorowicz a Vajdaságban találkozott a már említett Bystrzonowskival, aki ez idő tájt fáradhatatlanul munkálkodott a szerbek és a magyarok közti kiegyezés elérésén, valamint egy Ausztria elleni közös front kialakításán. Bystrzonowski felfigyelt Gregorowiczra, és elhatározta, hogy felhasználja zágrábi kapcsolatait. Az emisszárius fáradozásainak köszönhetően Gregorowiczot a pátriárka nagyon pozitív bizonyítványával bocsátották el a szerb katonai szolgálatból. Rajacić ellátta őt ezen kívül Zágrábba szóló ajánlólevéllel. Gregorowicz aligha kaphatott volna jobb ajánlásokat a zágrábi ágensi posztra. Bystrzonowski diplomáciai szolgálatra alkalmazta. A formások elintézése végett azonban először Belgrádba kellett utaznia, hogy ott Lenoir-Zwierkowski-tól, az állandó lengyel követőtől pénzt és ajánlásokat kapjon. Az ajánlások általános jellegűek voltak. A különleges utasítások a horvát sajtó befolyásolására és az információk folyamatos szállítására vonatkoztak. Azt tanácsolták neki, hogy Gajjal szemben maradjon elfogulatlan, és próbáljon meg együttműködni vele. Szolgálatilag Gregorowicz Lenoirnak volt alárendelve, a fizetését azonban Szardíniából kellett volna kapni. Így állt ez ugyanis a Szardíniai Királyság és az Hótel Lambert közti együttműködési szerződésben, amelyet az Olaszország és Ausztria között még mindig tomboló háborúval összefüggésben kötöttek, hiszen Horvátország Ausztriától való elszakadása mindenekelőtt Olaszország érdekében állt. De még mielőtt Gregorowicz elfoglalhatta volna posztját, véget ért az olasz háború. Tehát már nem lehetett szó arról, hogy a lengyel ágenset a szardíniai kormány fizesse. Ezáltal Gregorowicz Belgrádban mind szolgálatilag, mind pedig anyagilag csak Lenoirnak volt alárendelve.

1849. május 24-én Gregorowicz elhagyta Belgrádot, és visszatért Zágrábba. Onnan küldött első jelentéseiben pozitívnak ítélte meg az általános helyzetet. „A legutóbbi októberi bécsi események óta a hangulati állapot 30%-kal javult az igazság és a szláv ügy javára nézve” – jelentette április 6-án. Megállapította, hogy az oktrojált alkotmány, még ha Horvátországban nem került is kihirdetésre, általános felháborodást keltett. Különösen Lentulaj, a bán liberális nézeteiről ismert helyettese kételkedett a kormányzat azon jogában, hogy erőszakkal érvényesítse az alkotmányt Horvátországban, és ezzel megfossza a horvátokat történelmi jogaiktól. Gregorowicz annak a feltevésének adott hangot, hogy mostantól az események esetleg majd gyorsabb lefolyást nyernek, mivel a társadalomban „egy szemmel látható fordulat következett be az igazi szabadság és a magyar oldal irányába”. Ekkor Horvátországban már tudtak Bem hadseregének erdélyi sikereiről, valamint arról is, hogy a honvédsereg általános támadásba lendült. A horvát fiatalok tömegesen jelentkeztek katonai szolgálatra. Közben az a határozat született, hogy nemzeti hadsereget alapítanak, amely 20 zászlóaljából fog állni, és ezt a sereget kivonják a bán parancsnokság alól. Ennek az intézkedésnek szükségességét Lentulaj is megerősítette; azzal is egyetértett, hogy Gregorowicz vegye át az egyik zászlóalj parancsnokságát. Így kívánta ugyanis a fiatalság, amellyel a lengyel ágens kapcsolatban állt.

Éppen e zászlóaljnak a kérdése (amelyek a szervezők szándékai szerint az ellenzék fegyveres erejét képezték volna, és amelyekkel nyomást lehetett volna kifejteni a bánra) készítette Gregorowiczot lázas, kellően meg nem fontolt cselekvésre. 1849. áp-

rilis 21-i jelentésében azt írja Lenoirnak, hogy folyamatban vannak egy Ausztria- és bánellenes forradalom előkészületei, és ezért arra az elhatározásra jutott, hogy elküld egy fiatal horvátot a párizsi központba, hogy 25 ezer francia fegyvert és pénzt kérjen a forradalmi propagandához. Lavoslav Župan volt a küldött, könyvkereskedő, kiadó, forradalmár és Gregorowicz személyes barátja.

Župan küldetése meglepte a párizsi lengyel vezetést, annál is inkább, mivel a horvát emisszárius a Gregorowicz kezétől származó papírlaptól eltekintve, semmilyen ajánlóírást és egyetlen horvát csoporttól származó meghatalmazást sem tudott felmutatni. Az Hôtel Lambertban elsősorban az iránt érdeklődtek, hogy ki áll a bánellenes ellenzék élén, hány tagból áll ez a csoport, és Jelačić bukásának esetére kit jelölnek bánként. Župan ezekre a kérdésekre csak nehezen tudott válaszolni. Csak az volt biztos, hogy a bán- és Gaj-ellenes, azaz az osztrákbarát politika elleni horvátországi mozgalom erős volt, és élén Ivan Mažuranić, a jeles költő és későbbi nagy horvát politikus állott.

Župan május 5-én érkezett Párizsba, május 15-én indult onnan vissza. Ekkor Czartoryski párizsi székhelyén tárgyalások folytak a magyarok képviselője, Teleki László és a Habsburg Monarchia többi népeinek képviselői között, az utóbbiak szószólója František Rieger cseh politikus volt. Az volt a céljuk, hogy megvalósítsák a kiegyezést a magyarok és a magyar királyság nem magyar népei között, létrehozzanak egy közös osztrákellenes frontot, és elismerjék a föderációt mint egyetlen lehetőséget a nemzeti kérdés végleges és tartós megoldására. 1849. május 18-án, három nappal Župan elutazása után aláírták az erről szóló okmányt.

Župan információit – még ha nem is lehetett őket ellenőrizni, és így megbízhatatlanok lehettek – pozitívan fogadták az Hôtel Lambertban. A fenntartások ellenére elhatározták, hogy segítenek a horvátoknak, és teljesítik Gregorowicz kérését. Mivel azonban a lengyel emigráció egyáltalán nem rendelkezett fegyverkészlettel, csak a szükséges lépéseket tehetők más kormányoknál.

A „Horvátokhoz intézett jegyzékben”, amelyet Župan vitt magával visszautazásakor, Czartoryski herceg utasítására a következő állt: „Azáltal, hogy fegyvereket kér egy magyartól független, de a közös ellenség ellen irányuló fellépéshez, Horvátország olyan döntést hozott, amely saját és minden délszláv érdekeivel teljes összhangban áll. A lengyelek a törzsi rokonsághoz és a közös érdekekhez híven készek a horvátokat minden erejükkel és eszközükkel támogatni. Mivel nincsenek saját fegyverkészleteik, Franciaország és Piemont kormányához kívánnak fordulni. Először azonban meg kell nyerniük Franciaország és Olaszország közvéleményét, akik eddig elutasítóan viselkedtek a horvát érdekekkel szemben. Ennek következtében tehát fontos bizonyítékokat szolgáltatnia ahhoz, hogy Horvátországnak valóban szándékában áll az Ausztriával való szakítás és áttérés a szabadság táborába.” A jegyzék további szövegében világosan a tudomásukra hozzák, hogy Nyugat-Európa közvéleményének és kormányainak megnyeréséhez vezető egyetlen út a kiegyezés a horvátok és a magyarok között. Ezért avatta be az Hôtel Lambert vezetősége Telekit, a magyar küldöttet ebbe az ügybe, s ő késznek mutatkozott a lengyel akció érdekében fellépni Franciaország és Piemont kormányánál, azzal a fenntartással persze; garanciát kér arra nézve, hogy a fegyvereket valóban a közös ellenség ellen használják fel, nem pedig a magyarok ellen. A lengyel félnek is szüksége van – írták az Hôtel Lambertban – a horvát garanciákra. Szóban előterjesztett biztosítékok nem elegendők. Teleki véleménye szerint Jelačić megbuktatása lenne egy ilyen garancia, a lengyelek számára

viszont egy lengyel légió felállítása lenne, s ha ez nem is volna nagyon erős, de mégis lengyel nevet viselne. Az Hôtel Lambert véleménye szerint e két feltétel teljesítése elegendő lenne ahhoz, hogy a nyugat közvéleményét meggyőzzék a horvátok őszinte szándékairól. Ha a horvát fél ezeket a feltételeket elfogadja, új követet kell küldenie, már a megfelelő ajánlásokkal.

Ugyanabban az időben, amikor Župan Párizsban tartózkodott, Herlaković, a délszlávok egy másik képviselője is előterjesztette hárommillió frankra szóló kérését. Az Hôtel Lambertban elhatározták, hogy támogatni fogják ezt a kérést, és az ügy sikeres lezárását remélték. Azt is fontolgatták, miképp kellene ezt az összeget elosztani. Azt tervezték, hogy egy részét a horvátoknak szánt fegyverek megvásárlására szánják, másik részét a horvátországi és vajdasági nemzeti párt újjászervezésére, a harmadik részével pedig a lengyel légiót finanszíroznák.

A lengyel diplomácia szándékában állt a horvát baloldal hathatós támogatása, azal a feltétellel, hogy a horvátoknak maguknak is tettekkel kell bizonyítaniuk harc-készségüket a reakciós erőkkel szemben. Erre később mégsem került sor. Gregorowicz ezt a „magyarokkal szembeni elvakultsággal”, „politikai tétlenséggel” és „saját gyengeséggel” magyarázta. Egyébként a 20 zászlóalj, azaz a nemzeti hadsereg felállításának ügye elsikkadt, mert Jelačićnak, akit idejében tájékoztattak erről, sikerült a baloldal terveit megakadályoznia.

Mivel a bán nehéz volt megdönteni, azt a kérdést vetették fel az Hôtel Lambertban, hogy vajon nem lehetne-e őt megnyerni. Erre akkor kínálkozott alkalom, amikor Andrija Torquat-Brlić, Jelačić egyik követe Párizsba érkezett. Az volt a feladata, hogy a nyugat közvéleményét a horvát érdekeknek megfelelően befolyásolja, és a magyar propagandát semlegesítse. Brlić Párizsban kapcsolatokat teremtett az Hôtel Lambertban működő körrel, és 1849. február 9-én, röviddel Horvátországba történő hazautazása előtt aláírt egy néhány pontból álló nyilatkozatot, amelyben kötelezte magát arra, hogy törekedni fog a horvát–magyar kiegyezés és a magyar korona népei föderációjának megvalósítására. Mindenekelőtt azonban a bán befolyásolásáról volt szó, akit el kellett szakítani az udvartól és a bécsi vezetéstől. Brlićnek az volt a szándéka, hogy küldetését cseh és szlovák politikusokkal együttműködve teljesíti, tehát egy széles ellenzéki frontot akart képezni Bécs ellen, amelyben kulcsfigura lett volna a bán. Röviddel Horvátországba történő visszaérkezése után mégis megállapította, hogy a dolgok állása sokkal bonyolultabb, mint ahogy sejtette. Április 26-án kelt beszámolójában azt írta az Hôtel Lambertnak, hogy ígéreteinek néhány pontja már nem betartható. Már csak a horvát–magyar ügy és a bán ügye maradt hátra. Brlić szerint a horvátországi hangulat nem volt annyira magyarelles, hogy a horvát–magyar kiegyezés és egy föderáció megalapítása ne lenne lehetséges. „Ha a magyarok”, így írta szó szerint, „bölcs és politikus lépéseket tesznek, a dunai föderáció nem lesz sokáig pium disederium.” Brlić fel volt buzdulva a magyar hadsereg tavaszi sikerein, és sürgette a lengyel diplomácia vezető személyiségeit, hogy még inkább fokozzák a nyomást a magyarokra, és kötelezzék őket engedményekre a nem magyar népekkel szemben. Kossuth függetlenségi nyilatkozatát apolitikus, ezért káros írásként értékelte, amely csak akadályozhatja a magyarországi megbékélést. Mindenekelőtt azonban a Habsburg-ház Debrecenben kinyilvánított trónfosztása volt az, ami Jelačićnak, a dinasztia egyre hűségesebb szolgálójának a magatartását megmerevítette. A magyar győzelmek által erősen befolyásolt Brlić azonban még mindig illúziókban ringatta magát. Amikor a bán hadserege élén a fenyegetett szerbek segítségére sietett, Brlić ezt az eseményt

a következőképpen kommentálta: „Jók a tervei. Meg fogja menteni a Vajdaságot, és ha az osztrákokat időközben teljesen megverik a magyarok, ha Bécs magyar kézben lesz, ha ez lehetséges – és talán mindenképpen –, pacifikálni fogja a magyarokkal együtt.” Erről Jelačićyal személyesen beszélt, és nyilvánvalóan volt rá oka, hogy a bán politikáját így és nem másképp ítélje meg. A totális vereség láttán a magyarokkal való kiegyezés gondolatát még nem kellett elvetnie a bánnak, amikor azonban fülébe jutott a közeledő orosz segítség híre, magatartása egyértelműen magyarellenes és Habsburg-párti lett. Ezt maga Brlić is megérezte, kegyvesztett lett, és visszavonult politikai tevékenységétől. Władysław Czartoryskihez intézett levelei pesszimistává váltak. Sőt megállapította: „Mi horvátok és szerbek úgy viselkedünk a politikában, mint a gyerekek”, „nincs megváltás hazánk számára” és így tovább. Brlić küldetése teljes sikertelenséggel végződött. Gregorowicz ezalatt Zágrábban egész más elképzeléseket követett. Ha a bánnal való együttműködés lehetetlen volt, akkor Bemmel talán létrejöhetne. Gregorowicz 1849. május 2-án feletteseinek küldött jelentésében közölte, hogy abban a csoportban, amellyel kapcsolatban áll – azaz az illír baloldalnál – egy határozatot hoztak, delegációt küldenek Jelačićhoz, hogy őt az új körülményekre való tekintettel Bem tábornok közvetítésével tárgyalásra bírják Kossuthtal. Ha Jelačić ezzel egyetértene, Gregorowicz azonnal Bemhez utazna. Delegációt ugyan nem küldtek, Bem neve mégis egyre nagyobb reményeket kezdett kelteni a baloldaliak köreiből. Jellemző erre Gregorowicz május 19-i jelentése, amelyben többek között ez áll: „Bizonyos, hogy, mihelyt a magyarok átlépték a Háromgy Királyság határát, a horvátok delegációt küldenek Bemhez kiegyezés céljából.” Május 26-án kelt jelentésében Gregorowicz már a következőket közli ezzel kapcsolatban: „Így a hazafiak (a horvát értelmiség hírességei) és köztem arra a megállapodásra került sor, hogy, amint Bem bevonul a Szerémségbe, egy küldöttséget menesztenek hozzá, hogy csatlakozzanak hozzá közös akciókra anélkül, hogy Jelačić bánra számítanának és anélkül, hogy a nemzetet bármilyen szankció is sújtaná... Hiszen alapjában véve a horvátok »Slobodoljubci« (szabadságszeretők), és mivel a legcsekélyebb fogalmuk sincs államról, szervezetekről és intézményekről, szívesen adják meg magukat annak, aki elsőként hirdeti meg nekik a szabadságot.” Gregorowicz bizonygatta, hogy Bem Erdély nem magyar népeivel szembeni magatartása miatt a legnagyobb közkedveltségnek örvend Horvátországban, és hogy őt az egész horvát nemzet bánná kiáltaná ki, ha seregével átlépi a horvát határt.

Úgy tetszik, Gregorowicz hűen adta vissza ezt a hangulatot. Hogy valóban így volt, azt a legjobban Kušlan belgrádi küldetése bizonyítja.

Dragojlo Kušlan, a „Slavenski Jug” c. újság szerkesztője az illír mozgalom baloldalának vezető képviselői közé tartozott. Állandó kapcsolatot tartott fenn Gregorowiczcsal, és kitűnően ismerte a balkáni lengyel tevékenységet. Ezért bízták meg belgrádi küldetéssel. Szoros kapcsolatba lépett ott Lenoir-Zwierkowskival, és beszélgetéseik közben hangot adott óhajának, hogy amilyen gyorsan csak lehet, Bem vonuljon be Horvátországba, ott tárt karokkal fogadják majd, és bánná fogják kikiáltani. Gregorowicz információi tehát nem a lengyel ügynök fikciói voltak, aki egyébként a bécsi októberi forradalom idején nagy tiszteletet tanúsított parancsnoka, Bem tábornok iránt.

Felvetődik a kérdés, hogy ki volt, aki Bem bánna való kikiáltását kieszelte. A horvát politikusok, vagy maga Gregorowicz? Minden látszat szerint Gregorowicz. Ez jelentéseiből tűnik ki, különösen a „tétlenségről”, „passzivitásról” és a horvát politikusok hiányos politikai jártasságáról írt fejtegetéseiből. Vitathatatlan a lengyel

ágensek és a horvát baloldal vezetőinek a kölcsönös bizalomra és azonos politikai-társadalmi nézetekre épülő együttműködése. A tevékenységéről küldött részletes jelentésben Gregorowicz azt írta: „Első fáradozásaim a szerkesztőkre irányultak, akikkel évek óta barátságban voltam. Megpróbáltam őket ugyanis meggyőzni arról, hogy a mai helyzetben az újságoknak, legyenek azok bár mindössze egy fél nyomtatott ív terjedelműek, meg kell jelenniük, és hogy az eddigi lapoknál nem lehet felfedezni semmiféle egyértelműen kiforrott politikai irányvonalat. Mindent egybevetve nekünk, fiataloknak össze kell fognunk. Ebből a célból titkos tudományos-baráti találkozókát rendezünk ismerősök részvételével”. A lengyel ügynök fáradozásainak köszönhetően az ellenzéki sajtó terjesztése feltehetően megjavult; ahogy Gregorowicz írja, „kocsmákban, plébániákon, falvakban”, egyszóval az egész országban.

E tevékenység következményei nem sokáig vártak magukra. Jelačić forradalmiának ítélte meg, és bevezette a cenzúrát. A sajtóval kapcsolatban a következőket mondta május 7-én: „Hogyan, ti forradalmat akartok? Engem megölhetnek, akár Latourt, én mégis hű maradok császáromhoz. Oly sokat teszek hazámért, és ti ezt újságaitokkal mind tönkretettétek.” Elrendelte a cenzúra bevezetését, minden újságot óvadékkal terhelt, és visszaállította az ostromállapotot „mindazok ellen, akik a népet uszítják és rosszat mondanak a császárra és családjára.”

Megkezdődött a harc az ellenzéki sajtóért. Miután a bán Zágrábból a frontra utazott, a cenzúra – Lentulajnak, a bán helyettesének köszönhetően – még valamennyire megkerülhető volt. Az óvadékkal nem volt ennyire egyszerű. Gregorowicz jelentéseiben gyakran hangsúlyozta a horvát társadalom nyomorát, és panaszkodott, hogy nincs elég pénze közcélokra. Ha az újságok nem fizetnék meg az óvadékot – írta Belgrádba –, akkor tönkremennének, és megszűnésükkkel vége lenne a horvátországi ellenzéknek is. „Nem rendelkezünk más eszközökkel az országon belüli ellenzéki szellem fenntartására, mint a független sajtó közvetítő szerepe.” Ezért kétezer forintos azonnali támogatást kért.

Belgrádban Gregorowicz jelentéseit Lenoir-Zwierkowski fogadta. Teljesen egyetértett Gregorowicz álláspontjával, és a Bystrzonowskival való megegyezés után közölte a zágrábi ágenssel, hogy jóváhagyták a kért összeget a horvát sajtó számára. A pénz átutalását meg sem várta, Župan zágrábi könyvkereskedőtől kölcsönt vett fel, és ettől kezdve a kérdéses újságok továbbra is megjelenhettek. Ez az esemény eddig ismeretlen volt a történetírás számára. Ez annál is érdekesebb, mivel a belgrádi ügynökség elhatározta, hogy felkelti a magyar kormány érdeklődését a horvát ellenzéki sajtó iránt. Bystrzonowski megegyezett Batthyány Kázmérral, a magyar kormány külügyminiszterével, aki késznek mutatkozott a horvát folyóiratok tartós anyagi támogatására, ha azok cikkeikben nem lépnek fel a magyarok ellen. Sajnos ezt a pénzt objektív okokból nem lehetett a magyaroktól megkapni. A horvát könyvkereskedőtől felvett hitelt Czartoryski herceg csak 1850-ben tudta visszafizetni. Ettől függetlenül Dragojlo Kušlan, a „Slavenski Jug” főszerkesztője Belgrádban személyesen Lenoirtól kapta meg a pénzt az újság számára, amiről 1849. június 10-i számlája tanúskodik.

Zágrábi küldetésének kezdete óta panaszkodott Gregorowicz egyes horvát politikusok tétlenségére, sőt gyávasága miatt, nem utolsósorban beszámolt Gaj intrikáiról is. Gaj előtt nem maradtak ismeretlenek Gregorowicz többnyire negatív ítéletei, ezért a „Slavenski Jug” elkeseredett ellenfelei közé tartozott. Többször nyilvánosan kijelentette, hogy ez az újság bukásra van ítélve, mivel átítatódott a „lengyel–magyar” szellemiséggel. Gregorowicz állítása szerint Gaj akkoriban már annak az „Agramer Zei-

tung"-nak a szerkesztője volt, amely teljesen a bécsi politikai irányvonalától függött. Ezért küzdött a horvát baloldal oly elkeseredetten Gaj ellen. Szerkesztőségében korának legtehetségesebb horvát újságírói dolgoztak Bogoslav Šulekkel az élükön. E fiatalok ugyan baloldali beállítottságúak voltak, anyagi okokból mégis Gajjal tartottak. Amikor Gaj Bécsbe utazott, a horvát baloldal palotaforradalmat robbantott ki. Az „Agrar Zeitung” egész kollektívája átment a „Slavenski Jug”-hoz. Ezzel a „Slavenski Jug”, anyagilag már biztosítva, új tehetséges újságírókat nyerhetett meg Bogoslav Šulekkel az élen. Gregorowicz meglepéssel számolt be ezekről az eseményekről, különösen arról, hogy Gaj – akit Zágrábban az egész délszláv terület legagyafúrta és legravaszabb emberének tartottak – „tajtékzik dühében”. Gregorowicz magának tulajdonítja az érdemet Gaj bekerítésében és leleplezésében.

Ha a Gregorowicz jelentéseiben bemutatott személyes érdemeit túlzottnak tartjuk is, nem vitatható, hogy a lengyel ágensnek jelentős szerep jutott a horvát ellenzék szervezésében és aktivizálásában. Gregorowicz valódi összekötő volt a szétvert, cselekedni félték, a Habsburg Monarchia keretei közé zárt horvát ellenzék és a külvilág között. Feltehetően ő volt az ellenzék számos tevékenységének elindítója ideológiai értelemben is. Az ő ösztönzésére került sor – eltekintve az itt már említett intézkedésektől és lépésektől – a „Szózat minden horváthoz” megjelentetésére, amely az akkori körülmények között az ellenzék kiáltványának és programjának számított. Erre a szózatra, mint nyilvános aktusra, amely az illír mozgalom baloldali radikálisainak haladó karakterét bizonyítja, a jugoszláv történészek még ma is hivatkoznak. Az oktrojált alkotmány elleni küzdelem a belpolitika ellenzéki tevékenységének egyik formája volt. Gregorowicz aktívan részt vett benne.

A lengyel diplomácia minden igyekezetével azon fáradozott, hogy Horvátországot kiszakítsa Bécs vonzásköréből, és a harcban álló magyarokkal egyezsége juttassa. Az akkori körülmények között ez a reakcióval való szakítást és a forradalommal való kapcsolatot jelentette volna. Ugyanebben a szellemben jártak el a szerb–magyar és a román–magyar kapcsolatokban. Gregorowicz zágrábi küldetése a letartóztatásával végződött. Egy horvát börtönbe vitték. A liberális magyar államra épülő közép-európai föderáció 1848–49-es lengyel terve az orosz intervenció következtében szertefoszlott.

BODOR ENDRE fordítása

Wacław Felczak, a kitűnő tudós és tanár, Magyarország barátja 1993. október 23-án Varsóban elhunyt.

A lengyel történész tanulmánya eredetileg németül látott napvilágot a *Studia Polono-Helvetica*. Band 15. (Basel–Frankfurt, 1989) című kötetben „Um die Gestaltung von Mitteleuropa (Polonische Vermittlung im Nationalkonflikt der ungarischen Monarchie 1848–49)” címmel. A dolgozatot csekély, a gondolatmenet lényegét nem érintő változtatásokkal közöljük.